

Kitapta işlenen temel hususların değerlendirilmesinden ziyade, kitabın merkez düşüncesini oluşturan vahdet-i vücûdun geçmişten günümüze nasıl tasavvur edildiği konusuna tahsis edilen sonuç kısmının son paragrafı İslâm düşüncesi tarihinin hangi anlayıştan hareketle yazılabileceği noktasında önemli cümleler içerir. Buna göre İbnü'l-Arabî ve takipçileri metafizik ilmine dair ilkeleri bizim için bütünlüklü ve kendinde tutarlı bir perspektif sunarken, bu perspektifle İslâm metafiziğini yeni bir gözle yeniden okuyabiliriz. Bu türden bir çalışmanın özellikle Osmanlı düşünce birikimini ortaya çıkardıktan sonra, daha derinlik kazanacağı âşikârdır. Zira yazara göre “İbnü'l-Arabî geleneğinde ortaya çıkan tasavvuf anlayışı en çok Selçuklu-Osmanlı düşünce hayatını belirlemiştir” (s. 313).

Hâsılı *İslâm Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* kitabı, yazarın “tasavvufun bilimsel meşruiyetinin sorgulanması projesi”nin son ayaklarından biri olarak genelde İslâm, özelde tasavvuf metafiziği tarihine bir giriş denemesi olarak okunabilir. Bu deneme, yazarın tercüme ettiği Muhammed Âbir el-Câbirî'nin yapısalcı bir yaklaşımla beyan, burhan, irfan temelli İslâm düşüncesi tarihi okumasını aşarak İslâm düşüncesinin “metafizik” bir düşünce temelinde ve bu düşüncenin de kemalini temsil eden tasavvuf metafiziğinin birikimiyle ele almanın daha doğru olduğunu bizlere ima etmektedir. Özelde ise yine yazarın tercüme ettiği Ebü'l-Alâ el-Afîfî'nin İbnü'l-Arabî felsefesini Yeni Eflatunculuğun bir devamı şeklinde gösterdiği ve tasavvuf metafiziğinin önemli konularını yeterince tahlil edemediği kitabını önemsiz kılacak derecededir. Bu sebeple İslâm düşüncesi araştırmalarına yaptığı bu dikkate değer katkıdan dolayı Ekrem Demirli'yi takdir etmek gerekir.

Semih Ceyhan

The Reflective Heart, Discovering Spiritual Intelligence in Ibn 'Arabi's Meccan Illuminations

James Winston Morris

Louisville: Fons Vitae 2005, 424 sayfa.

Exeter Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. James Winston Morris tarafından kaleme alınan eserin -müellifinin ifadesiyle- her bir bölümünün kendine has keşfediliş, paylaşım ve tedricî tekâmül hikâyesi vardır. Bu itibarla hemen bütün İbnü'l-Arabî tetkiklerinin vazgeçilmezi olan zorlu serüven bu eser için de söz konusudur. Zira İbnü'l-Arabî, asırlar boyunca anlaşılması zor bir yazar olmasının yanı sıra, hayli tatminkâr ve alabildiğine meydan okuyucu eserlerin sahibi

emsalsiz bir muallim olarak da hak edilmiş bir şöhrete sahiptir. Onun kendine has karakteristik yazma metodunun doğasında olan ve bazen de maksatlı yapılan, dolayısıyla modern okuyucunun olduğu kadar yüzyıllar boyunca aynı gelenekten gelen bazı okuyucuların dahi cesaretini kıran bütün bu zorluklar, bizzat onun kendi zamanının kültürel bağlamıyla varsayımlarından ve bütünüyle kompleks sembolik dillerinden zorunlu olarak hayli uzakta olan modern okuyucular için karmaşık bir görünüm arz eder.

The Reflective Heart'ta bütün bu zorluklar aşılmış gözüküyor. Öncelikle James Morris'in, Michel Chodkiewicz'in editörlüğünde *Fütühâtü'l-Mekkiyye*'nin bazı bölümlerini İngilizce'ye (*The Meccan Revelations*, 2002) tercüme etmiş olması ve daha önce İbnü'l-Arabî'nin kendine has üslubu ve retorisi hakkında nitelikli makaleler (Ibn 'Arabi's Rhetoric of Realisation: Keys to Reading and 'Translating' the *Meccan Illuminations*, I-II) kaleme almış olması sebebiyle Ekberî öğretiyeye âşinalığı bu zorlukların aşılmasındaki önemli etkenlerdir.

Diğer taraftan eserde ifade edildiği üzere, gerek farklı üniversitelerde yürütülen derslerdeki gerekse farklı birçok akademik konferans ve sempozyumu muhtevî organizasyonlardaki paylaşımlar, İbnü'l-Arabî külliyyatına özgü bütün bu zorlukları aşmada önemli rol oynamıştır. Müellif bu tarz kapsamlı, bir o kadar da yorucu bir esere başlamasına vesile olan ilk sâikin resmî kanallardan gelen ve umuma açık, geniş katımlı konferanslarda sunuma çağırın davetiyeler olduğunu ifade ediyor. Bu itibarla farklı üniversite ve kuruluşlar tarafından organize edilip yürütülen dersler ve geniş katımlı konferanslar, eserin teşekkül etmesinde önemli rol oynamıştır: Exeter Üniversitesi, Ecole Pratique des Hautes Etudes (Paris 2003), Columbia Üniversitesi (Nour Foundation, New York), The Book Foundation, California Üniversitesi (Oxford ve Berkeley), Muhyiddîn Ibn 'Arabî Society, Arts and Humanities Research Board (AHRB). Bu ders ve konferanslarda genel olarak şekillenen düşüncelerin ardından, Oberlin ve Exeter üniversitelerindeki öğrencilerden alınan reaksiyonlar ve hatta Avrupa'nın hemen her yerinde, Amerika'da ve son yıllarda da İslâm dünyasının farklı birçok bölgesinde ruhanî zekânın farklı boyutları üzerine düzenlenen pek çok seminer ve derse iştirak eden birçok yetişkinden alınan geri bildirimlerin sağladığı açılımlar esere nihaî şeklini vermiştir.

Esere genel olarak İbnü'l-Arabî öğretilerine giriş mahiyetinde bazı bilgilerle başlanmaktadır. Bu minvalde söylenenler gerek tercüme gerekse tetkikler yoluyla İbnü'l-Arabî düşüncesine âşına okuyucular yerine muhtemelen onun eserlerine ilk kez müracaat eden okuyucular ya da İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde baştan sona kadar deruhte edilmiş olan spesifik dinî ya da kültürel geleneklere dair -az da olsa- bir ön birikimi olan okuyucular için tasarlanmıştır. Böylelikle eserde ana tema ola-

rak işlenen spesifik konunun İbnü'l-Arabî'nin genel düşünce sistemi içerisindeki yeri belirlenerek okuyucunun zihni konuya hazırlanmış olmaktadır.

Genel olarak değinmeye çalıştığımız İbnü'l-Arabî okumalarıyla ilgili zorlukların en çok ön plana çıkanı, hemen âşina olunamayan birçok sembol münasebetiyle retorik olarak meydan okuyuş ve her okuyucunun kendi şahsî tecrübesine bütünüyle karşılık gelen referans noktalarıyla teknik terimler sorunudur. Hemen her İbnü'l-Arabî yorumcusu bu soruna dikkat çeker. Burada tanıtmaya çalışacağımız bu kitabın tam başlığı da bu hususu vurgulayan iyi bir örnektir. Şöyle ki, her şeyden önce, burada söz konusu olan “heart/kalp” kelimesi İngilizce’de umumiyetle kullanılan “heart” kelimesinden hayli farklı ve geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Zira eserde genel olarak vurgulandığı üzere, burada söz konusu edilen sıradan herhangi bir insanın biyolojik anlamdaki kalbi değil; ruhanîleşmiş, gerçekliğini bütünüyle tahakkuk ettirmiş insan-ı kâmilin kalbi, dolayısıyla tasavvur edilebilir her bir sûretin ve bütünüyle sonsuz ilâhî “âyetlerin” ya da yaratılışı meydana getiren ve yine asla tekrar etmeyen sonsuz tecellilerin beşerî tecrübe boyutundaki mahalli anlaşılır. Hâl böyle olunca, burada söz konusu olan kalp, sadece biyolojik olarak hayatî bir öneme sahip olan beşerî bir organ olmayıp Allah ile insan arasında bir buluşma zeminini ifade eden ve dinî/derunî olduğu kadar tecrübî ve epistemolojik olarak da dinamik işleyişi olan ruhanî bir yetidir. Eserde ifade edildiği şekliyle İbnü'l-Arabî, vahye dayalı aslî kaynağı Kur'an üzerine yoğun bir şekilde tefekküre dalmak suretiyle “düşünen bir kalp” geliştirmektedir. Dolayısıyla kalpten bahsedilirken aynı zamanda onun tefekkür, ruhanî tekâmül, gerçek benliğin keşfedilmesi ve Allah'ın yakînen tanınması noktasındaki önemi vurgulanmaktadır.

Bu sebeple eserin başlığından da anlaşılacağı üzere kalbin mümeyyiz aktivitesi olarak değerlendirilen “tefekkür” (*reflection*), eserde ruhanî zekânın (*spiritual intelligence*) evrensel sürecinin vazgeçilmez bir vechesi olarak tanımlanır. Dolayısıyla “tefekkür” kelimesi salt zihinle alakalı rasyonel düşünceye değil, kalple alakalı olan ve Kur'an'ın hemen her sayfasında farklı şekillerine atıfta bulunulan “Allah'ı hatırlama”nın (*zikrullah*), epistemolojik olduğu kadar ruhanî/derunî vechesi de olan kompleks sürecine işaret eder. Öyle ki Kur'an'da bütün bu farklı şekillerine işaret edilen ve kalple aynîleşen bu “hatırlama/tefekkür” sürecine, muhakkik sûflerce insanın nihaî hedefi ve aslî sorumluluğu olarak görülen, bütünüyle varlığın ve hususiyetle bizzat insanın ilâhî menşei ve âlemdeki bu görünen fenomenlerin arkasındaki mânanın farkına varma ameliyesi olarak da dikkat çekilir. Kalple aynîleşen bu irfanî ve tecrübî ameliyenin önemli bir vechesi de bütün bunları sağlayacak olan doğru eylem/pratiktir. Öyle ki ancak bütün bu eylemler, tecrübeler ve dersler vasıtasıyla kalp, yukarıda zikri geçen “tefekkür”

aktivitesinin yanı sıra, sonunda Allah'ın en güzel isimleri “esmâü'l-hüsna” ile ifade edilen ilahî niteliklerin her birini gerçek ve etkili bir şekilde yansıtabilecek bir hususiyet kazanır. İşte müellif, İbnü'l-Arabî'nin devasa eseri *Fütûhât*'tan seçtiği, Kur'an ve hadisin temel öğretilerine doğrudan ya da zımnen yapılan referansları aksettiren uzun pasajlarla için bu önemli veçhesine, ruhanî terbiye ve arınmayı ifade eden fiillere ve amelî süreçlere dikkat çekmektedir. Dolayısıyla eserde çoğu zaman meşakkatli ve ıstıraplı bir iř olan kalp aynasını cilalama işine imada bulunmaktadır.

Dikkat çekilen bütün bu süreçlerin nihayetinde artık kalp, neredeyse içgüdüsel olarak tefekkür eden bir organ, ruhanî zekânın gerçek bir görünümü olarak aslında hemen herkesin âşına olduğu bir yeti olarak tasvir edilir. Zira bu evrensel/ezelî süreç, hayatımızın her bir veçhesini somut, ferdî, sürekli ve kaçılmaz olarak kuşatmakta ve meşgul etmektedir. Kısaca, başlıkta özetlendiği ve bütünüyle eserde dikkat çekildiği üzere ruhanî zekânın bu kompleks süreci kavramsal olarak birbirine denk üç evrensel unsura indirgenebilir: Tecrübe, tefekkür ve doğru pratik.

İşte eserin bölümlerinin her biri İbnü'l-Arabî'nin, ruhanî zekânın birbirinden bağımsız olmayan bu üç veçhesini peş peşe inkişaf ettirişini dikkatlice takip etmektedir. Zira Şeyhü'l-Ekber, genel olarak yaptığı üzere, bu konunun farklı boyutlarını da *Fütûhatü'l-Mekkiyye*'nin seyri üzere yavaş yavaş açığa çıkarmaktadır. Onun retoriğindeki incelikleri keşfetmiş modern bir yorumcu olarak müellif de bütünüyle tedricî olan bu entelektüel ve ruhanî inkişafı mümkün olduğu kadar İbnü'l-Arabî'nin kendi kelimeleriyle nakletmeyi tercih etmektedir. Bu sebeple Batı'da İbnü'l-Arabî tetkikleri denilince akla ilk gelen isimlerden olan William C. Chittick'in genel olarak yaptığı gibi, James Morris de bu eserinde İbnü'l-Arabî'yi daha çok kendi kavramları ve genel kontekstiyle olduğu gibi okuyucuya sunmayı amaçlamıştır. Bu yüzden eser, bir yorum sunmaktan çok, İbnü'l-Arabî'nin insanın bizzat kendi gerçeekliği ve kâinattaki yansıması hakkında farklı bir Őuur oluşturan emsalsiz üslûbunu modern okuyucuya hediye etmektedir. *Fütûhât*'tan uzun iktibaslar üzerine inşa edilmiş olan eser, öncelikle modern dünyanın okuyucusunu bizzat İbnü'l-Arabî'nin kendi dünyasına götürmeyi hedefler. Bir diğer ifadeyle, *Fütûhât* merkezli olarak kaleme alınan eserde, İbnü'l-Arabî'nin söylediklerinin özünü alıp nakletmek yerine bizzat kendi kelimeleriyle kendini ifade etmesine izin verilmiştir. Ancak, müellifin de ifade ettiği üzere, seçmecî ve belirli noktalara odaklanmayı gerektiren bu tarz yaklaşımların, hemen her bir tercüme ve tetkikte gözlemlenebileceği gibi Ekberî külliyata deruhte edilmiş olan *Fütûhât*'ı bizzat kendi orijinal formlarında bilfil keşfetme ve bütüncül olarak okumanın hayli kompleks sürecini zorunlu olarak basitleştireceği de dikkatlerden kaçmaz.

Kısaca eser, Şeyhü'l-Ekber tarafından takdim edilen ruhanî hayata ilişkin devasa mirasın ve Ekberî külliyata deruhte edilen varoluşsal hakikatlerin evrenselliğini ve çağdaş dünyaya tatbik edilebilirliğini açıkça gösteren kapsamlı bir çalışmadır. Kutsal boyutunu yitirerek neredeyse bütünüyle sekülerleşen modern insana, İbnü'l-Arabî'nin insanda başlangıçtan beri var olan bâkir (*primordiyal*) tabiatıyla, bir diğer ifadeyle ezelde ilâhî olanla ahitleşen fitratıyla yüz yüze gelmesinin ehemmiyetine dair tasvirlerini takdim eden ve onu “kalp” vasıtasıyla kutsal- la buluşup bütünleşmeye davet eden önemli bir eserdir. Böylelikle eser, modern insanı aynı “ilâhî gerçekliğin” günlük hayatındaki mevcudiyetinin ve yansımalarının farkına varmaya zorlamaktadır.

Mustafa Çakmaklıoğlu

Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri

Mustafa Öztürk

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009, 358 sayfa.

Son yıllarda çalışmalarını klasik kaynaklara dayanmak suretiyle Şîi düşünce üzerine yoğunlaştıran Mustafa Öztürk'ün bu meyandaki çalışmalarından biri olan *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri* adlı eseri, İslâm düşünce tarihinin itikadî alanda başlangıcından günümüze değin iki büyük muhalif müesses mezhebinin farklılaştıkları ve karşı karşıya geldikleri polemik konularını ele almaktadır. Eser, başlığı itibariyle tefsir sahasına ait olduğu izlenimi verse de, polemik konularının bir kısmının siyasî ve kelâmî içeriğe sahip oluşu meselelerin izlerini sürerken yazarını tarih, hadis, kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarına da başvurmaya sevk etmektedir. Bu da eserin daha geniş bir muhatap kitlesinin ilgisine konu olduğu anlamına gelir.

Yazar, eserini bir yandan Ehl-i sünnet ile Şîa -ki burada kastedilen İmâmiyye Şîası'dır- arasındaki en meşhur polemik konularını mukayeseli bir biçimde ele almak, öte yandan da her iki tarafın Kur'an âyetleriyle temellendirdiği bu polemiklerin gerçekten Kur'an ile ilgisinin olup olmadığını, varsa ne düzeyde olduğunu tespit etmek amacıyla yazdığını; nihaî kertede eserin Şîa'yı ve Şîi müslümanları daha yakından tanımayı ve iki taraf arasındaki kalın buz tabakasını en azından tek taraflı olarak bir nebze eritmeyi hedeflediğini belirtmektedir (s. 12). Bunu yaparken yazar, elinden geldiğince objektif olmaya, meseleleri tarafsız ve ilmî bir gözle ele almaya çalışır. Eser, Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki polemiklerin salt bir